

TERRITORIUM ARCOBADARENSE

Sorin Nemeti, Mihai Bărbulescu

În ce privește organizarea administrativă a teritoriului provinciei Dacia, izvoarele sunt puține și lacunare. După ce a trecut în revistă posibilele autonomii comunale rurale, R. Ardevan remarca faptul că „porțiuni întinse din cuprinsul Daciei romane rămân pentru noi învăluite în umbră. Nu putem preciza încă nimic despre popularea și administrarea unor teritorii întinse, cum ar fi estul Transilvaniei, vestul Banatului, Oltenia centrală, Muntenia de vest”¹. În lipsa unor documente edificatoare, R. Ardevan propune existența unor structuri rurale pe care le numește convențional *civitates* și care au drept reședințe câte un *vicus* cu funcția de *caput civitatis*, considerând că în anumite situații, în special în Transilvania de est, chiar „*vici* militari de pe lângă castrarele auxiliare au căpătat funcții analoge unui centru de *civitas*”².

Documente recent descoperite vin să confirme aceste intuiții corecte. O inscripție găsită în toamna anului 1989, în zona locuirii civile de lângă castrul roman din localitatea Ilișua, jud. Bistrița-Năsăud, aduce noi date, importante, despre organizarea administrativă a teritoriului rural și, în plus, permite localizarea unui toponim menționat în lista transmisă de Geografia lui Ptolemeu.

Este vorba de un altar fragmentar, din care se păstrează doar jumătatea dreaptă, descoperit în arătură, în apropierea unor sondaje practicate de colectivul de cercetare al șantierului Ilișua în așezarea civilă, în anul 1990. Sondajele din acel an, care au condus la descoperirea a trei cuptoare pentru ars ceramica, a două locuințe cu pereții din pământ și lemn și a uneia cu ziduri de piatră și *hypocaustum*, au fost amplasate la cca. 150 m spre sud de castru³. Cu prilejul publicării cercetărilor din castrul și așezarea civilă de la Ilișua este amintit, fără fotografie sau desen, și altarul fragmentar, însă cu o transcriere a literelor în ligatură din r. 2 care a întârziat apariția soluției corecte pentru lectura inscripției⁴. Textul inscripției este reluat în aceeași formă, fără comentarii suplimentare, într-o recentă culegere de inscripții⁵.

Astfel, inscripția era cunoscută din următoarea transcriere:

---

¹ ARDEVAN 1998, 104.

² ARDEVAN 1998, 104–105; ARDEVAN 1998a, 54–55.

³ Din păcate în această prezentare monografică a castrului și așezării civile lipsesc planurile secțiunilor și edificiilor descoperite. PROTASE/GAIU/MARINESCU 1997, 56–57, 78–79, 109.

⁴ PROTASE/GAIU/MARINESCU 1997, 57.

⁵ PETOLESCU 2005, 295, nr. 800.

[...] O · TERRI
 [...] ROCBA
 [...] R · SAL
 [...] AEL · NO
 [...] S · MAGG
 [...] AET · TAEL
 [...] COS

Pași decisivi pentru descifrarea corectă a inscripției au fost făcuți odată cu reluarea ei de către V. Wollmann și R. Ardevan. Altarul din tuf vulcanic descris și ilustrat are dimensiunile păstrate de 0,95 × 0,32 × 0,32 m, cu câmpul inscripției de 0,52 × 0,18 × 0,26 m și cu literele cu înălțimea de 6,5 cm (în r. 7 doar de 5,5 cm). Altarul are un soclu și un capitel, acesta din urmă decorat cu un fronton triunghiular cu motive vegetale. Ligaturile așa cum rezultă din fotografie și desen sunt în r. 1: T + E, în r. 2: C + O, în r. 6: N + T + E, E + T și A + E. Pentru întregirea inscripției autorii propun și alte ligaturi probabile în partea lipsă a altarului: r. 4 E + T, r. 6 V + D + E, r. 7 I + A + N.

Noua lectură restituie în r. 3–5 numele persoanelor care dedică altarul, Aurelius Salvius și Aelius Nomus, calificați în r. 5 drept *magistri*, iar în r. 6–7 numele consulilor *suffecti* din anul 195–196 p.Chr., Pudens și Aelianus. Întregirea propusă pentru inscripție, care nu soluționează însă problema dedicației votive din r. 1–2, este următoarea:

[De]o Terri-
 [...]rcoba(e)
 [Au]r(elius) Sal(vius)
 [et A]el(ius) No-
 [mu]s mag(istri duo)
 [Pude]nte et Ael-
 [ian(o)] co(n)s(ulibus).

Pentru întregirea r. 1 autorii propun cuvântul (*de*)O după care „cu mare dificultate” numele unei divinități care începe cu literele TERRI și continuă în rândul următor cu ...RCOBA. În ce privește originea acestui zeu, având în vedere că la Ilișua staționa *ala I Tungrorum Frontoniana*, autorii afirmă că „müssten wir mit einer keltischen oder germanischen Gottheit vom Unteren Rhein rechnen”, dar nu exclud nici ipoteza unui zeu oriental sau microasiatic⁶.

Pentru întregirea inscripției sunt necesare câteva observații. Este vorba, în primul rând, de o inscripție cu caracter votiv, un altar dedicat de doi *magistri*, magistratului în funcțiune ai unei comunități. Nu este un act de credință personal ci o obligație, un *votum* făcut în numele comunității de către reprezentanții acesteia care intermediază și relațiile cu lumea divină, cu divinitățile care patronează comunitatea. Caracterul oficial al gestului este reliefat de datarea conținută în r. 6–7, unde apar numele consulilor sufecti din anul 195–196 p.Chr. Actul votiv marchează un moment anume din intervalul magistraturii celor doi, Aurelius Salvius și Aelius Nomus, fie numirea lor ca *magistri*, fie încheierea mandatului. Din punct de vedere epigrafic, trebuie remarcat că în partea dispărută a altarului este loc pentru două, cel mult trei, litere. Astfel la începutul r. 1 în loc de [*de*]o ar fi mai potrivit [*geni*]o, cu ligaturile posibile E + N sau N + I. Literele TERRI din r. 1 aparțin cuvântului *territorium* și credem că prima literă din r. 2 era un T urmat de un punct despărțitor, astfel vom avea cuvântul abreviat TERRIT și deci *Genio territorii*, un Genius

⁶WOLLMANN/ARDEVAN 2006, 673–675, 678, fig. 13–14, fotografie și desen.

al unei comunități rurale numită *territorium*⁷. Literele păstrate din r. 2 trebuie să facă parte dintr-un toponim, numele unei așezări, centru al acestui *territorium*. Conform reconstituirii propuse, lipsește doar litera cu care începe acest cuvânt. Literele păstrate, ...RCOBA, nu permit decât o singură întregire. Ne aflăm în fața unui caz fericit când toponimul din inscripție corespunde unei localități cunoscute din izvoarele cartografice antice. Printre localitățile așezate de Ptolemaeus, *Geographia*, III. 8. 4 în Dacia regăsim la est de Porolissum, la aceeași latitudine, localitatea Ἀρκοβόδαρα / *Arcobadara* (50° 40', 48°). Este dincolo de orice îndoială faptul că această combinație neobișnuită de litere ...RCOBA din inscripția de la Ilișua aparține unui toponim derivat din numele localității Arcobadara. Rândul 2 se termină cu un punct despărțitor astfel că numele acestui *territorium* apare abreviat în forma *A]rcoba*, pentru *Arcoba(darense)*, cu genitivul *Arcoba(darensis)*.

Având în vedere acestea, propunem următoarea lectură:

[Geni]o terri-
[t(orii) A]rcoba(darensis)
[Au]r(elius) Sal(vius)
[et A]el(ius) No-
[mu]s magistri (duo)
[Pude]nte et Ael-
[ian(o)] co(n)s(ulibus).

Această nouă lectură antrenează unele concluzii importante în ce privește topografia și organizarea administrativă a Daciei romane. În primul rând, faptul că *vicus*-ul militar de lângă castrul de la Ilișua se numea Arcobadara, apoi faptul că zona aparținătoare era organizată sub forma unei structuri rurale, autonome cel puțin în timpul lui Septimius Severus, numită *territorium Arcobadarense*.

Îndreptarul Geografic al geografului alexandrin Claudius Ptolemaeus este un manual pentru confecționarea unui atlas al lumii cunoscute. Urmărind principiile expuse în *Almagest*, Ptolemeu transpune în coordonate geografice, exprimate în grade și minute pe latitudine și longitudine, forme de relief, râuri și localități pe care le cunoaște din descrierile călătorilor sau din lucrările geografice anterioare (*periplus, itineraria*), în special din cea a lui Marinus din Tyr⁸.

Dacia se află pe harta IX a Europei împreună cu regiuni ca cea a iazigilor *Metanastes* sau Chersonesus și provincii ca Moesia Superior, Moesia Inferior și Thracia. Datorită distorsiunilor rezultate din utilizarea unor date geografice disparate și a unor hărți cu scări și orientări diferite, este dificilă aplicarea unui sistem uniform liniar și unidirecțional de citire a datelor. Prin urmare, și identificarea toponimelor menționate cu localități antice descoperite arheologic devine aproape imposibilă⁹. Spre deosebire de lista de localități și coordonate geografice a lui Ptolemeu, pe *itinerarium*-ul numit *Tabula Peutingeriana* apar orașe și *stationes – mansiones* cu distanțele dintre ele precizate (în mile romane), motiv pentru care, în special această sursă cartografică a fost utilizată de autorii moderni pentru amplasarea localităților Daciei romane¹⁰.

Localitățile cu nume latine din Dacia lui Ptolemeu indică faptul că geograful a înregistrat date referitoare la o epocă ulterioară cuceririi. În mediul științific românesc s-a încetățenit opinia

⁷ RE, VII, 1910, 1168.

⁸ LUDOVISI/TORRESANI 1996, 37–38.

⁹ STRANG mss., 5.

¹⁰ Încercări de a localiza toponime pornind de la lista lui Ptolemeu – VULPE 1944, 551–559; GOSTAR 1958, 413–419; GOSTAR 1969, 171–176.

după care harta etnografică a Daciei cu numele celor 15 triburi se referă la o epocă dinaintea cuceririi și doar harta cu numele de localități s-ar referi la Dacia lui Traian. Deja Gr. G. Tocilescu enunța această idee, a anteriorității informației despre cele 15 triburi, idee care va face carieră: „Tabla etnografică a Daciei data de Ptolemeu nu corespunde cu raporturile în ființa din timpul lui său; și cu siguranța este de admis că, Marinus utilizase și aceste fontane deja vechi pentru elu chiaru, despre locuitorii Daciei înainte de conquista (...)”¹¹. Tocilescu observa corect că în afară de Anarti, Costoboci, Buri și toponimul Kaukaland „restul triburilor dace numite de Ptolemeu nu ne întempina, nici cu ocaziunea resbelului lui Traianu, nici în scrierile posteriori, nici în monumentele epigrafice, astu-feliu că nu remane de câtău său a se contesta a loră continuare sub dominațiunea româna, său a admite, că elle deja erau disparute său contopite înainte de cucerire”¹². Această părere a dominat discuțiile referitoare la informațiile lui Ptolemeu despre Dacia¹³, dar au existat și opinii contrare anume că atât numele de triburi cât și numele de localități sunt din aceeași perioadă, anume din prima jumătate a secolului II p.Chr. Numele de „triburi” terminate cu sufixul *-ensioi / -enses* ar fi mai degrabă numele unor structuri teritoriale romane, *civitates peregrinae*¹⁴.

În ce privește lista „celor mai însemnate *poleis* din Dacia”, trebuie remarcat că aceasta conține nume de localități întemeiate de romani în Dacia și deci trebuie să se refere la o epocă de după anul 106 p.Chr. (de exemplu Ulpianum, Salinae, Praetoria Augusta, Angustia, Pirum, Hydata /Aquae, Zeugma / Pontes, Pinum). Datarea prototipului hărții folosite de Ptolemeu s-a făcut aproape fără excepție într-o epocă apropiată de transformarea teritoriului nord-dunărean în provincie romană. Gr. G. Tocilescu, citându-l pe dr. Erhard (1847), credea că „tote datele lui Ptolemeu pene la una singura excețiune nu trecu peste timpul lui Traianu...”¹⁵. La fel considera și V. Pârvan, anume că „în ce privește orașele Daciei, Ptolemaeus cunoaște faza cea mai veche a provinciei romane, imediat după cucerire.”¹⁶. A. Strang susține că Ptolemeu, pentru a realiza cea de-a IX-a hartă a Europei, a utilizat informații legate de perioada 106–118 p.Chr.¹⁷. J. Lennart Berggren și Al. Jones, discutând sursele lui Ptolemeu, ajung la concluzia că Ptolemeu include în atlasul său geografic date care reflectă starea Imperiului Roman din prima decadă a secolului al II-lea, extrem de puține date fiind adăugate după anul 110 p.Chr. Honigman subliniază existența în Geografia toponimelor referitoare la campaniile dacice a lui Traian, încheiate în 106, și absența completă a celor referitoare la campaniile partice, începute în 114, iar Desange stabilește pentru descrierea Africii de Nord un *terminus ante quem* similar, anul 110 p.Chr.¹⁸.

S-a considerat că Ptolemeu, în amplasarea localităților după coordonate geografice, a utilizat ca surse și hărți de tipul *itineraria*¹⁹. Dintre drumurile indentificate în Dacia în funcție de gruparea localităților din lista lui Ptolemeu, Arcobadara (50° 40', 48°) se află pe drumul al optulea, un drum strategic de frontieră care ar străbate partea de nord-vest și nord a provinciei, de la Rucconium la Utidava: Rucconium – Docidava – Porolissum – Arcobadara – Triphulum –

¹¹ TOCILESCU 1880, 72.

¹² TOCILESCU 1880, 73–75.

¹³ PÂRVAN 1926, 247; BOGDAN-CĂTĂNICIU 1999, 224, pentru opiniile lui C. Goos și G. Schüte.

¹⁴ DAICOVICIU 1960, 266; RUSSU 1981, 181; BOGDAN-CĂTĂNICIU 1987–1988, 145–162; BOGDAN-CĂTĂNICIU 1991, 59–67; BOGDAN-CĂTĂNICIU 1999, 224–231.

¹⁵ TOCILESCU 1880, 71.

¹⁶ PÂRVAN 1926, 250.

¹⁷ STRANG mss., 30–31.

¹⁸ LENNART/BERGGREN/JONES 2000, 23.

¹⁹ Ad și Ae la SCHÜTE 1917, 77–78; RIVET 1974, 58–81.

Patridava – Karsidava – Petrodava – Utidava²⁰. Alăturarea pe aceeași latitudine a localităților Porolissum și Arcobadara l-a determinat pe V. Pârvan să încerce o localizare aproximativă a ultimei: „de căutat... departe la răsărit de Porolissum, fie pe la Rodna, unde erau exploatare în antichitate minele de aur, fie pe la Bistrița, unde se constată de asemenea urme antice”²¹. Astfel, dacă urmărim transpunerea coordonatelor transmise de Ptolemeu, Arcobadara ar trebui amplasată dincolo de râul Dorna, în Carpații orientali din Moldova. Luând ca reper paralela de 48° Docidava – Porolissum – Arcobadara, știind că Ptolemeu considera că 1° = 400 stadii, iar o stadiu este egală cu 185 m, observăm că distanțele calculate de Ptolemeu sunt mai mari decât distanțele reale. Diferența pe longitudine între Porolissum (49°) și Arcobadara (50° 40') este de 1° 40', deci 123 km. Arcobadara fiind Ilișua, distanța reală este de cca. 70 km, respectiv 56' la Ptolemeu. Localizarea Arcobadarei la Ilișua, datorită inscripției dedicate *Genio territorii*, permite observația că o corecție similară trebuie aplicată pentru coordonatele localităților dintre Arcobadara (Ilișua, jud. Bistrița-Năsăud) și Cumidava (Râșnov, jud. Brașov)²². Astfel, toate aceste nume de localități din estul Daciei din lista ptolemaică – Patridava, Carsidava, Utidava, Polonda / Paloda, Zusidava, Ramidava – nu sunt numele unor dave din Moldova cum credeau R. Vulpe²³ și N. Gostar²⁴, ci nume ale unor localități de pe frontiera estică a Daciei romane. Prezența unor localități cu nume latine ca *Angustia* și *Triphulum*²⁵ întărește acest punct de vedere.

Acum se poate preciza că exista un *territorium Arcobadarense*, Ilișua făcând parte din acesta. Cum *vicus*-ul de la Ilișua, din tot ce se cunoaște astăzi, este o așezare foarte importantă în zonă este foarte probabil ca acest *vicus* să fi dat numele teritoriului. Ce desemnează Ptolemeu sub acest nume în epoca Traian – Hadrian? Cercetările de durată din castrul roman amplasat pe platoul „Măgura” arată că pe locul castrului nu a existat o așezare dacică Latène târzie. Au existat însă trei faze de construcție a castrului roman: un castru mic de pământ și lemn (140 × 135 m, adică 1,9 ha) care ar fi funcționat în perioada 106 / 107 – 117 / 118 p.Chr. construit de cohors II Britannica sau de o vexilație din legiunea XIII Gemina, înlocuit cu un castru mare de pământ (182,2 × 181,5 m, adică 3,36 ha) la începutul domniei lui Hadrian când a venit *ala I Tungrorum Frontoniana*²⁶, refăcut ulterior în piatră. Așezarea civilă care va apare lângă acest castru se va numi Arcobadara, cu un toponim indigen împrumutat de la o așezare din apropiere²⁷.

Pentru V. Pârvan numele Arcobadara „e bun dacic”, regăsind particula *arco-* în toponimele locale *Arcidava*, *Arcinna* și *Arcunae*, iar *-badara* în „tulpina adjectivală *παταρα*” (ca în numele eroului bithinian din Tios, *Πάταρος*). I se pare mai puțin probabilă legătura cu numele edonic *Βέδαυρος*²⁸. Pentru ipoteza etimologiei dacice mai trebuie amintit toponimul terminat în *-ara* transmis tot de Ptolemeu, Zurobara (de localizat în zona Banatului). Rădăcinile toponimului se regăsesc însă în limbile celtice: astfel cunoaștem o *Arcobriga* / *Ercobriga* în Hispania (*brīgā* însemnând *hügel*, *burg*, din *brīg-* cu sensul de *berg*, *hügel*, *höhe*; sufixul *-arco-* sau nume ca *Arco*, *Arcontia*, *Arcosinius*, *Arcotamia* la celți). De asemenea particula *bada-* / *badu-* / *body-* este frecventă

²⁰ BOGDAN-CĂTĂNICIU 1999, 226–229.

²¹ PÂRVAN 1926, 256.

²² Râșnovul a fost identificat cu Cumidava – Komidava de la Ptolemeu datorită inscripției dedicate împărătesei Iulia Mamaea – MACREA 1941–1943, 234–261.

²³ VULPE 1964, 233–246.

²⁴ GOSTAR 1974, 37–42.

²⁵ TOMASCHEK 1980, 76, *Triphulum* – italic sau dalmatic.

²⁶ PROTASE/GAIU/MARINESCU 1997, 45–46.

²⁷ Poate cel al așezării fortificate de la Beclean – FLOREA/VAIDA/SUCIU 2000, 221–230.

²⁸ PÂRVAN 1926, 256–257.

în toponimia celtică, de-ar fi să amintim doar *Badacus* (localitate în Noricum), *Boduhennae locus*, *Badonibus mons*²⁹.

Territorium Arcobadarense

Cuvântul *territorium* în Antichitate este folosit pentru a desemna, conform definiției date de Pomponius în *Digeste*, L 16, 239 *universitas agrorum intra fines cuiusque civitatis* sau, după Varro (5 LL 4), *universium ager circa oppidum*³⁰. Termenul apare și cu referire la teritoriul unui oraș, dar și la cel al unei provincii. Nu doar orașele au *territorium*, acest termen desemnează o anumită întindere de pământ delimitată și legată de o comunitate umană, oraș, trib, unitate militară, colegiu sacerdotal sau mină³¹. În epigrafie acest termen se folosește pentru a desemna teritoriul orașelor, dar există și alte teritorii ale unor aglomerări umane care se bucură de autonomie în raport cu puterea centrală³². Un *territorium* exista și în jurul unui castru auxiliar, ceea ce *Lex Rubria* numea *castellum territoriumve*, o comunitate cu organizare quasi-municipală, care avea *magistri* și *ordo decurionum*³³. *Territorium Arcobadarense* din inscripția de la Ilișua pare să fie o astfel de comunitate dezvoltată lângă castrul alei I Tungrosum Frontoniana.

Termenul *territorium* nu apare pentru prima dată în Dacia. La începutul secolului XX, V. Pârvan publica o inscripție care atesta un *territorium Sucidavense* ai cărui *curiales* refac un templu al zeiței Nemesis (R 1). De asemenea, în provinciile dunărene, termenul este prezent în epigrafie desemnând teritorii ale așezărilor de pe lângă castrule auxiliare. În Moesia Inferior, C. Iulius Quadratus a fost *quinquennalis territorii Capidavensis* (R 2), iar alte inscripții atestă un *ex magister territorio Dianensium (Dimensium)*³⁴ și un *territorium Abritanorum* (R 3). Inscriptiile din Pannonia Inferior ne aduc lămuriri asupra locuitorilor din două *territoria* care aveau drept centre *vici* auxiliari: *cives Romani* din *territorium Matricensium* (R 5) și *cives Romani et consistentes* din *territorium Vetussalinesium* (R 4). O inscripție de la Roma amintește un *territorium Arrabonensium* din Pannonia Superior (R 6). Toate aceste inscripții se referă nu la teritorii militare, ci la teritorii autonome ale unor *vici militares*, conduse de *magistri* aleși dintre *cives Romani* et *veterani*³⁵.

În vocabularul municipal, termenul *regio* desemnează teritoriul în care se exercită jurisdicția magistraților și este sinonim, în acest caz, cu *territorium*³⁶. Termenul este folosit fie pentru a desemna regiuni dintr-un oraș, teritoriul ocupat de un trib (în descrierea Galliei sudice de către Plinius cel Bătrân) sau regiuni mai întinse compuse din mai multe *territoria* (în *provincia Africa regione Beguensi territorio Musulamiorum* – CIL VIII 270). În Tracia, trei inscripții datate în anul 152 p.Ch. arată că teritoriul orașelor Serdica, Marcianopolis și Augusta Traiana erau divizate în *regiones*, așa cum teritoriul unui oraș din provinciile occidentale erau împărțite în *pagi*³⁷: *fines ciuitatis Serdicensium regione Dyptensium* (R 12) sau *regio Gelegetiorum, ciuitas Marcianopolitanorum* (R 9). Termenul desemnează însă și comunități al căror teritoriu se afla lângă un castru auxiliar, fiind deci confirmată sinonimia *regio* – *territorium*: de exemplu, *regio*

²⁹ HOLDER 1896, 533–534, 325–326, 183–184.

³⁰ FORCELLINI 1875, 71.

³¹ DA, V, 124.

³² Teritoriile comunităților tribale, teritoriile militare – LEVEAU 1993, 466, cu bibliografia.

³³ LANGHAMMER 1973, 5.

³⁴ POULTER 1980, 729.

³⁵ KOVÁCS 2000, 40–42; KOVÁCS 2006, 165–170.

³⁶ DA, V, 124; LEVEAU 1993, 465.

³⁷ LEVEAU 1993, 465.

Montanensium (R 10) de la Montana și *regio Ans(amensium)* cu centrul la Samum (R 7). Cunoaștem o *regio Bassianensis* în Pannonia Inferior (R 11) și suntem ignoranți în privința a ceea ce trebuie să înțelegem prin *regio Scodrihense* din Dacia (R 8), *regio Dolica* din Siria (R 14) sau *regio Ladicense* din Grecia (R 15). La sfârșitul acestui sumar examen al ocurențelor termenilor *territorium* și *regio* în legătură cu *vici militares* din provinciile dunărene putem observa că *territoria* de la Arcobadara, Capidava, Dimum, Matrica sau Vetus Salina și acele *regiones* de la Montana, Samum sau Bassiana sunt unități administrative născute în jurul unei *vicus* militar, așezare rurală dezvoltată în jurul unui castru auxiliar. În ce privește administrarea unor *territoria* ca cel al Arcobadarei este limpede că există instituții care le copiază pe cele municipale: magistrați aleși dintre fruntași (*magistri* la Arcobadara, Micia, în Potaissa, *quinquennalis* la Capidava, poate și cu atribuții cenzoriale, un *quaestor* la Micia), un *ordo* compus din *curiales* (Sucidava).

Întinderea teritoriului rural al așezării Arcobadara este mai dificil de circumscris. R. Ardevan preciza în nord-vestul Daciei o singură *civitas* rurală cu centrul în așezarea de la Cășei (jud. Cluj), anticul *Samum*³⁸. D. Tudor stabilea pentru *territorium Sucidavense* o suprafață destul de restrânsă luând ca reper cursurile Dunării, Oltului și Jiului, iar spre nord teritoriul coloniei *Romula*, limita între acestea fiind situată pe linia dintre satele Scărișoara (pe Olt) și Amărăștii de Jos (lângă Caracal)³⁹. Teritoriul Arcobadarei este mărginit spre nord și nord-vest de frontiera provinciei, granița fiind sugerată de turnurile de la Ciceu – Giurgești, Negrițești și Zagra. Spre V limita teritoriului trebuie să fie mărginită de limitele teritoriilor *vici*-lor de la Cășeu și Gherla, iar spre est de limita celui de la Orheiul Bistriței. În funcție de punctele cu descoperiri romane putem presupune că din teritoriul Arcobadarei făceau parte satele și fermele ale căror urme s-au descoperit în localitățile Reteag, Braniștea, Cristeștii Ciceului, Căianu Mic, Beclean, Rusu de Jos, Nușeni, Feleac, Bretea, Chiraleș, Cristur Șieu, Șieu Sfântu, Șieu Odorhei, Șintereag, Tăure, Târpiu, Cepari, Rebrîșoara, Nimigea de Jos, Piatra. Limita care ar putea despărți acest teritoriu de cel al Orheiului Bistriței ar fi pe linia satelor Țigău – Arcalia – Șieu Măgheruș⁴⁰. Datorită acestor vecinătăți cu *territoria* unor localități echivalente (cel puțin din sursele pe care le posedăm) trebuie să vedem acest teritoriu al Arcobadarei mai degrabă redus ca întindere, o comună rurală administrată de cetățenii romani care locuiau în satul de pe lângă castrul alei I Tungrorum Frontoniana.

Repertoriu epigrafic:

1. Territorium Sucidavense, Dacia.

TUDOR 1965, 34, pl. II; IDR II 190. Placă de calcar în formă de *tabula ansata*; 54 × 83 × 14 cm; din ruinele *castellum*-ului.

Deae Nemesi / pro salute Augg(ustorum) / curial(es) territ(orii) Suc(idavensis) / templum a solo / restituerunt.

2. Territorim Capidavense, Moesia Inferior.

TOCILESCU 1891, 17; CIL III 12491. Cippus de calcar, 1,91 × 1,16 m; găsit în ruinele castrului roman.

C(aius) Iul(ius) C(ai) ffilius) Quadratus / memoriam silbi et Iuliae Telrentiae coniugi suae se vilvo per liberos / suos fecit lolci princeps / quinquenn(alis) territorii / Capidavensis.

³⁸ ARDEVAN 1998a, 53, fig. 1.

³⁹ TUDOR 1965, 57–70, fig. 1.

⁴⁰ ATLAS 2005, 108, C7.

3. Territorium Abritanorum, Moesia Inferior.

AE 1985, 712. Milliarum în formă de coloană descoperit la 1 km de Razgrad, 1,31×0,45 m; datare – între 15 august 244 și 30 august 247.

Imp(eratori) Caes(ari) / M(arco) Iulio / Philippo / Pio Fil(ici) (sic) inuicto / Aug(usto) et M(arco) / Iulio Philipo (sic) nob(ilissimo) Caesal(res) (sic) per / ter(ritorium) Abri(tanorum) / m(ille) p(assuum) I.

4. Territorium Vetussalinesium, Pannonia Inferior.

AE 2001, 1667. CIL III 10305. Partea dreaptă a unei plăci adusă din vicus-ul militar de la Vetus Salina la Intercisa. Lungime păstrată – 1,38 m.

[Templum et statu]am Geni civib(us) R(omanis) / [et consistentib(us) terri]t(orii) Vetuss(alinensium) quae M(arcus) Ulp(ius) / [... datis ex tes]t(amento) (sestertium) X (milibus) n(ummum) fieri iusserat. / [M(arcus) Ulp(ius)...II uir?] m(unicipii) Aq(uicensium) d(ecurio) col(oniae) Murs(ensium) sacerd(os) / [prou(inciae) Pann(oniae) Infer(ioris) trib(unus) l]eg(ionis) XII Fulm(inatae) in memoriam / [patris loco publico te]rritori ex (sestertium) XXXX (milibus) n(ummum) fec(it).

5. Territorium Matricensium, Pannonia Inferior.

AE 1980, 712. Százhalombatta (*Matrica*). Fragment de bloc de calcar, descoperit în 1969 la cca. 100 m de castrul de la Matrica; 0,38 × 0,35 × 0,25 m, 267 sau 268 p.Chr. Pater[no et Arcesilao cos.] sau Pater[no II et Mariniano cos.].

[...pro salute] / ciuerom[an]orum (sic) territ(orii) / Matric(ensium) / Ael(ius) Vic[tor] uet(eranus) [leg(ionis)] / II Ad[ri]utricis] / Pater[no...]

6. Territorium Arrabonesium, Pannonia Superior.

CIL VI 36351, KOVÁCS 2006, 165–170. Roma. Placă de marmură fragmentară.

D(is) M(anibus) / Silvania Cresce[ntina vix]lit annis LX nata [Panno]nia Su[pe]r[i]ore ter[ritorio] / Ar(r)abone(nsiu)m Silban[ius...]/ us Silbania Rom[ana...]/es matri et do[minae] b(ene)meren]ti posuerun[t].

7. Regio Ans(amensium), Dacia.

CIL III 827 = 7633. Cășei. 239 p.Chr.

Deae [Nem]esi / reg[in(ae)] M. Val(erius) Vall(en)ti]nus b(ene)ff(iciarius) / co(n)s(ularis) [mi]l[es] le[g(ionis)] / XIII G(eminae) Gordi(anae) / aed[il(is)] col(oniae) Nap(ocae) / agens sub sig(nis) / Samum cum reg(ione) Ans(amensium) v. s. l. m. / [I]mp(eratore) d(omino) n(ostro) M(arco) A[nt(onio)] Gordi(ano) Augus[to et A]viol[a] co(n)s(ulibus) XIII (?)

RUSSU 1956, 120–123, nr. 1, fig. 1, Cășei. 243 p.Chr.

I(oui) o(ptimo) m(aximo) / P(ublius) Ae(lius) Marcellinus / b(ene)ff(iciarius) co(n)s(ularis) leg(ionis) VM(acedonicae) / Gord(ianae) agens Salmo cum reg(ione) Ans(amensium) / sub seg(nis) pro salute sua / et suorum u(otum) l(ibens) p(osuit) / Ar(r)iano et Papo co(n)s(ulibus).

8. Regio Scodrihense, Dacia.

CIL VI 2698.

D(is) M(anibus) / Aur(elius) Passar mil(es) coh(ortis) VIII / pr(aetoriae) / (centuria) Hilariani vix(it) an(nos) / XXX mil(itavit) an(nos) VIII domo / Daciae regione Scodri[he]ns[e]. Tullius

Lupus / et Masculinus Ter/tullinus et Claudius / Longinus et Aur(elius) / Locinus commanipul(ar)i b(ene) m(e)r(en)t(i)f(e)c(e)r(unt).

9. Regio Gelegietorum, civitas Marcianopolitanorum, Moesia Inferior.

AE 2000, 1268. Fragment de placă de marmură găsită la Nevsa, lângă Varna (în teritoriul oraşului Marcianopolis). 152 p.Chr.

... / Turbone leg(ato) A[ug(usti) pro pr(aetore)]. / Per fines ciuitat[is Mar]/cianopolitano[rum re]/gion[e] Gelegetio[rum in propi]/nquo phruri n(umero) [...]/...

10. Regio Montanensis, Moesia Superior.

AE 1985, 738. Mihailovgrad (*Montana*). Altar de marmură, 0,93 × 0,35 × 0,34 m.

Apollini / sancto / C(aius) Iulius / Saturni/nus (centurio) / region/arius / ex uoto.

11. Regione Bassianensis, Pannonia Inferior.

CIL III 3336; AE 2001, 1669. Sec. III p.Chr.

[...] / [...Satur]/nin(us) / q(uon)d(am) armat(ura) / leg(ionis) II Ad(iutricis) stip(endiorum) XVI, o[r]/liundus ex regio/ne Bassiane(n)si desi/deratus in Dacia q(uon)d(am) / qui vixit ann(os) XXXIII / Sept(imius) Maximi[a]n[us]/...

12. Regio Dyptensium, ciuitas Serdicensium, Thracia.

AE 2000, 1291 (= AE 1957, 279), 152 p.Chr.

Imp(erator) Caes(ar) T. Ael(ius) Hadri(a)n(us) / Antoninus Aug(ustus) Pius p(ater) p(atriciae), trib(unicia) / potestate XV, co(n)s(ul) IIII, praesidia / et burgos ob tutelam provinc(iae) / Thraciae fecit curante C. Gallonio / Fron(to)ne Q. M(a)rcio Turbone leg(ato) / A[u]g(usti) pr(o) pr(aetore). Per fines ciuitatis / Serd(ic)ensium regione Dyptens(ium) / praesidia n(umero) IIII, burgi n(umero) XII, phruri / n(umero) CIX

13. Regio Serdicense, Thracia.

CIL VI 2606.

D(is) M(anibus) Aur(elius) Victorinus mil(es) coh(ortis) VI pr(aetoriae) natione Dacisca, regione Serdicen(se) vixit an(nis) XXX, mil(itavit) in legione an(nis) VI, in pr(aetor) an(nis) IIII, fecit memoria Valerius Augustus mil(es) coh(ortis) pr(aetoriae) fratri benemerenti fec(it).

14. Regio Dolica, Syria.

CIL III 3490. Aquincum. 228 p.Chr.

[...] / Harta / filius Sulrus ex regione Dollica vico / Arfuaris / Silva(no) v(otum) s(olvit) / Modesto / et Probo / co(n)s(ulibus).

15. Regio Ladic(ensium, -ensis?).

CIL III 4220. Savaria.

Bone Memoriae (sic) in Deo / vivas Aur(elius) Iodorus civ(es) / Graec(us) ex reg(ione) Ladic(ensium, -ensis?) q(ui) / vix(it) an(nis) L et Aur(elius) Eron/toni(us) an(nis) II et Aur(elius) Celsi/nem VIII Aur(elia) Domnica ux(or). con(iugi) car(issimae) et fil(iis) dul(cissimis) / mem(oria) viva fecit.

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE

ARDEVAN 1998

R. ARDEVAN, *Viața municipală în Dacia romană* (Timișoara 1998).

ARDEVAN 1998a

R. ARDEVAN, *Civitas et vicus dans la Dacie romaine. În La politique édilitaire dans les provinces de l'Empire romain, II ème – IV ème siècle après J. C., III* (Tulcea 1998), 45–55.

ATLAS 2005

M. Bărbulescu (ed.), *Atlas – dicționar al Daciei romane*, (Cluj-Napoca 2005).

BOGDAN-CĂTĂNICIU 1987–1988

I. BOGDAN-CĂTĂNICIU, *Ptolemeu și provincia Dacia. Acta Mus. Napocensis*, 24–25, 145–162.

BOGDAN-CĂTĂNICIU 1991

I. BOGDAN-CĂTĂNICIU, *À propos de civitates en Dacie. Ephemericis Napocensis* 1, 59–67.

BOGDAN-CĂTĂNICIU 1999

I. BOGDAN-CĂTĂNICIU, *Ptolémée et la province de Dacie. Dacia N. S.* 34, 223–231.

DAICOVICIU 1960

C. DAICOVICIU, *Istoria României, I* (București 1960).

FLOREA/VAIDA/SUCIU 2000

G. FLOREA, L. VAIDA, L. SUCIU, *Fortificații dacice din nord-estul Transilvaniei. Istros (Brăila)*, 10, 221–230.

FORCELLINI 1875

E. FORCELLINI, *Totius Latinitatis Lexicon* 6 (Padova 1875).

GOSTAR 1958

N. GOSTAR, *Singidunum și Singidava. Stud. și Cerc. Istor. Veche* 9.2, 413–419.

GOSTAR 1969

N. GOSTAR, *Ulpianum (Ptolemeu, Geogr. III. 8. 4). An. Univ. Iași* 15.2, 171–176.

GOSTAR 1974

N. GOSTAR, *Toponimia antică a Moldovei, în Studii și cercetări științifice. Seria istorie filologie (Bacău 1974)*, 37–42.

HOLDER 1896

A. HOLDER, *Alt-Celtischer Sprachschatz. I* (Leipzig 1896).

KOVÁCS 2000

P. KOVÁCS, *Consistentes intra leugam. În G. Németh, P. Forisek (ed.) Epigraphica I. (Debrecen 2000)*, 39–56.

KOVÁCS 2006

P. KOVÁCS, *A woman from Arrabona in Rome. În G. Németh, P. Forisek (ed.) Epigraphica III (Debrecen 2006)*, 165–170.

LANGHAMMER 1973

W. LANGHAMMER, *Die rechtliche und soziale Stellung der Magistratus Municipales unde der Decuriones* (Wiesbaden 1973).

LENNART BERGGREN/JONES 2000

J. LENNART BERGGREN, AL. JONES, *Ptolemy's Geography: An Annotated Translation of the Theoretical Chapters* (Princeton 2000).

LEVEAU 1993

PH. LEVEAU, *Territorium urbis. Le territoire de la cité romaine et ses divisions: du vocabulaire aux réalités administratives. Rev. Études Anciennes* 95, 3–4, 459–471.

LUDOVISI/TORRESANI 1996

A. LUDOVISI, S. TORRESANI, *Storia della cartografia* (Bologna 1996).

MACREA 1941–1943

M. MACREA, *Cumidava. Anu. Inst. Stud. Clas.* 4, 234–261.

PÂRVAN 1926

V. PÂRVAN, *Getica. O protoistorie a Daciei*, (București 1926).

PETOLESCU 2005

C. C. PETOLESCU, *Inscripții latine din Dacia* (București 2005).

POULTER 1980

A. G. POULTER, Rural communities (vici et komai) and their role in the organization of the limes of Moesia Inferior, în *Roman Frontier Studies. Papers presented to the 12th International Congress of Roman Frontier Studies. BAR Int. Series*, 71, 729–740.

PROTASE/GAIU/MARINESCU 1997

D. PROTASE, C. GAIU, G. MARINESCU, Castrul roman și așezarea civilă de la Ilișua (jud. Bistrița – Năsăud). *Rev. Bistriței*, 10–11, 1997, 27–114.

RIVET 1974

A. L. F. RIVET, Some Aspects of Ptolemy's Geography of Britain. În R. Chevallier (ed.), *Littérature gréco-romaine et géographie historique. Mélanges offerts à Roger Dion (Caesarodunum, IX)* (Paris 1974), 55–81.

RUSSU 1956

I. I. RUSSU, Materiale epigrafice în Muzeul Raional Dej, în *Activitatea Muzeelor* (Cluj 1956), 118–131.

RUSSU 1981

I. I. RUSSU, *Etnogeneza românilor* (București 1981).

SCHÜTTE 1917

G. SCHÜTTE, *Ptolemy's Maps of Northern Europe* (Copenhagen 1917).

STRANG mss.

A. STRANG, *Ptolemy's Geography of the Lower Danube Region or Analysing Ptolemy's Ninth Map of Europe*, mss., 1–35.

TOCILESCU 1880

GR. G. TOCILESCU, *Dacia înainte de romani* (București 1880).

TOCILESCU 1891

GR. G. TOCILESCU, *Neue Inschriften aus der Dobrudscha. Arch.-Epigr. Mitt. Österreich-Ungarn*, 14, 10–37.

TOMASCHEK 1980

W. TOMASCHEK, *Die Alten Thraker. Eine ethnologische Untersuchung* (Wien 1980).

TUDOR 1965

D. TUDOR, *Sucidava. Une cité daco-romaine et byzantine en Dacie* (Bruxelles-Berchem 1965).

VULPE 1944

R. Vulpe, *Angustia. În Amintirea lui Constantin Giurescu la douăzeci și cinci de ani dela moartea lui (1875–1918)* (București 1944), 551–559.

VULPE 1964

AL. VULPE, *Ptolemy and the Ancient Geography of Moldavia. Stud. Clas.* 6, 233–246.

WOLLMANN/ARDEVAN 2006

V. WOLLMANN, R. ARDEVAN, *Disiecta membra. Inschriftenfragmente aus Dakien. În C. Gaiu, C. Găzdac (ed.) Fontes Historiae. Studia in honorem Demetrii Protase (Bistrița – Cluj-Napoca 2006)*, 667–678.

TERRITORIUM ARCOBADARENSE

(Abstract)

For the study of the setting up of the territory of Roman Dacia we have just a few and incomplete sources. The discovery of a new inscription in the civil area of the Roman auxiliary fort from Ilișua, Bistrița-Năsăud County, provides us with new important data on the administrative organization of the rural territory. At the same time it gives us a new geographical location for a settlement mentioned by Ptolemy in his Geography

(Ptolemaeus, *Geographia*, III.8.4 – Arcobadara 50° 40', 48°). We propose here a new reading of this inscription: *[Geni]o terril[ri(orii) Arcoba(darensis) / Au]r(elius) Sal(vius) / [et A]el(ius) No[mu]s magistri (duo) / [Pude]nte et Aell[ian(o)] co(n)s(ulibus)*. This new lecture comes with a new view on the topography of Roman Dacia as described by the Ptolemy's work. First of all, it seems to be quite certain that the auxiliary *vicus* from today Ilișua was called Arcobadara and it was the centre of an autonomous rural structure (at least during the Septimius Severus reign), *territorium Arcobadarensis*. After a short review of the inscriptions mentioning either the term *territorium* or that of *regio* (related to *vici militares* from the Danube provinces) we noticed that both *territoria* of Arcobadara, Capidava, Dimum, Arrabona, Matrica and Vetus Salina and the *regiones* of Montana, Samum and Bassiana are administrative structures raised near an auxiliary *vicus*, with a quasi-municipal organization (ruled by elected *magistri* at Arcobadara, Micia, Potaissa, a *quinquennalis* at Capidava, a *quaestor* at Micia, and an *ordo* composed of *curiales* in Sucidava).